

Jože Toporišič

SLOVENSKI JEZIK IN SLOVENSKI NAROD

Slovenski jezik je najodličnejša značilnost slovenskega naroda.

Da smo se od preostalih Slovanov v davnini izločili in se oblikovali v posebno ljudsko-jezikovno enoto, je z ene strani posledica dejstva, ker so se naši praslovanski predniki naselili na najbolj jugozahodnem predelu srednje Evrope, na področju Vzhodnih in Julijskih Alp in predalpskega hribovja ter obalpske Panonske nižine. To sorazmerno prostrano ozemlje je bilo že zgodaj, od 8. stoletja, vključeno v okvir frankovske države, konkretno njenega poznejšega nemškega dela, z druge strani pa so področjem vzhodno od tega od konca 9. stoletja in potem v vedno večjem obsegu vladali Ogrji. (Če ne bi bilo nemško-ogrske meje, bi bilo slovensko jezikovno področje še naprej zelo blizu zemljepisnim predelom kajkavščine.) Na severu nas je od prednikov današnjih Čehov (z Moravani) in Slovakov ločil na vzhod prodirajoči nemški obdonavski klin, na vzhodu pa so se med panonske Slovane vrinili Ogrji in tako na tem mestu ločili južne Slovane od severnih in vzhodnih. Nemško in ogrsko govoreča ljudstva so nato stoletja dolgo s kolonizacijo in le-to spremljajočo germanizacijo in ungarizacijo prvotno slovensko ozemlje krčila in ga dokončno skrčila na tretjino prvotnega obsega. Madžari so bili pri tem manj nasilni v smeri na jug, če si prav razlagamo dejstvo, da so se pod njimi živeči panonski Slovenci (Prekmurci, Porabci) ohranili veliko severnejše kakor Slovenci, ki so živeli zahodno od tam v okviru nemškega cesarstva.

Civilizacijsko in kulturno so nas sosednja državna ljudstva (Ogrske, Nemčije / oz. Avstrije / in Beneške republike) precej sebi prienačila, tako da je Cankar upravičeno ugotovil, da je slovenski kmet (in pač človek sploh) civilizacijsko in kulturno veliko bližji Tirolcu kakor svojemu vzhodnemu slovanskemu sosеду (zlasti seveda osrednjega, štokavskega, tipa). Večja bližina slovenskega vzhodnega in južnega človeka s kajkavskim in čakavskim hrvaškim se deloma razlaga z začetno večjo jezikovno bližino obojih, Slovencev in Hrvatov, tipološka različnost obojnega severa in juga pa s pripadnostjo (ali ožjimi stiki) Slovencev in Hrvatov ogrski na severu in beneški na jugu vladavini in zanju značilni kulturi in civilizaciji.

Zč iz tega sledi, da je tisto, kar je za Slovence najbolj značilno, prav njihov jezik. Ta jih dovolj tesno povezuje kljub pokrajinskim odtentkom, ki so v veliki meri posledica stika z romanskim, nemškim in ogrskim soseditvom. S polnim prepričanjem torej trdim, da si Slovencev brez njihovega posebnega jezika ne morem zamišljati. Sorazmerno ranosrednjeveška vseslovenska podlaga našega jezika se še zmeraj čuti in je strokovnjaku očitna kljub tedanji izredni narečni razčlenjenosti slovenščine.

Sicer tudi upravno-politično močno razcepljeni in z izrazito pokrajinsko

zavestjo (panonsko, štajersko, koroško, kranjsko, primorsko), smo Slovenci dočakali novi vek in v njem že po dobrih 50 letih dobili, po zaslugi protestantskih reformatorjev, knjižni jezik (1550), ki je začel na višji ravni spet družiti pred tem samo vedno bolj oddaljujoča se narečna področja. Že pod konec 16. stoletja (1584) je Bohorič temu knjižnemu jeziku napisal slovnico in ga z grbi Kranjske, Koroške in Štajerske nekako uveljavil za večino tudi še današnjega našega slovenskega ozemlja (Primorska je bila ves čas dejansko vezana na kranjski knjižni jezik). Tudi Kopitar je 1808/1809 napisal svojo, znanstveno, slovnico za Slovane Kranjske, Koroške in Štajerske, Metelko pa je svojo (1825) na Jarnikovo pobudo imenoval že slovenskega jezika; in tako je ostalo vse od tedaj. Že v 19. stol. so osrednjeslovenski knjižni jezik oficialno sprejeli Štajerci, po upravno-politični pridružitvi Prekmurja k preostali Sloveniji l. 1920 pa tudi Prekmurci.

Slovenci smo se torej kot narod zbrali ob slovenskem knjižnem jeziku in ob njem napisanih besedilih, voditelja modernega časa pa dobili v možu, (Kreku), ki mu je enkratno hvalnico zapel Oton Župančič, imenujoč ga naše srce v sredini.

Da bi ta svoj jezik ohranili, smo se 1918 pravilno odločili za izstop iz okvira avstro-ogrške države, ki bi nas bila po vsej priliki v modernem času zreducirala do stopnje, kot je to storila sedanja Avstrija s svojimi Slovenci in kot se je – še prej – zlasti med obema vojnama trudila s Slovenci storiti tudi Italija (na slovenskem ozemlju, ki ji je ostalo še po drugi svetovni vojni, se ji je to tudi posrečilo v skoraj nič manjši meri kot Avstrijecem), in enako usodo delijo z njimi še tretji zamejski Slovenci, Porabci.

Bila je potrebna velikanska energija, da smo se Slovenci v glavnem iztrgali pohlepnim lovkam jezikov državnih osredij, tj. nemščine, italijanščine, madžarščine – v obeh Jugoslavijah pa tudi srbohrvaščine. Krona našega hotenja, da bi bili samosvoji, je bila državna osamosvojitev l. 1991, ko smo postali – ne nacija, kakor se sedaj radi izražajo, ampak državni narod. – In ko smo to dosegli z večinsko iskreno voljo in lastno močjo in dejanjem v zvezdnem trenutku danih razmer, so naši novi (in pač tudi prenovljeni) voditelji naenkrat postali blebetači, nevredni velikega trenutka, prepirljivci za oblast in vsenarodno posest, pa obenem nesposobni ali ne voljni, da bi preprečili krajo vsenarodnega imetja, ki je zrastle iz eksploatacije slovenskega kmeta, delavca, izobraženca; nespametno so poskušali (in morda tudi so) minirali korenine slovenstva z nekritičnim večanjem množnosti, kakor bi rekel Prešeren, državljanov slovenske države, s katero niso vedeli, kaj naj bi počeli. In so po zgledu na Petra Klepca, ki je čudežno zadobljeno moč uporabil za to, da je izdril bližnjo brezo, nato pa naprej pasel čredo svojemu gospodarju – po tem zgledu torej so žagali vejo, na kateri so sedeli in so zgrmeli v nič, še prej pa si izglasovali plače, ki so v primeri z beraškimi večine slovenskega prebivalstva naravnost kraljevske. (In vrhovni sodniki naši so jih vneto posneli, namesto da bi bili razglasili nezakonitost tega sebičnega ravnanja.)

Naše vodstvene strukture niso spoznale veličine trenutka, ko je slovenski človek po tisoč dvesto in več letih postal svoj lastni gospodar z mednarodnim priznanjem Slovenije. Zato niso ne hoteli ne znali organizirati vsenarodnega slavlja tega trenutka; namesto tega so mrzlično pripravljali spremembo vlade, da bi jim bila zagotovljena »zaslužena nadaljnja vladavina (in to, kar jim ta prinaša).

Sam se sedaj prav nič več ne čudim, da ta vladavina ni hotela čisto ničesar storiti za dostojanstvo slovenskega jezika. V prvem ustavnem osnutku takó za uradni jezik Republike Slovenije ni predvidela slovenščine; obvladanja slovenščine ni postavila za pogoj pri pridobitvi slovenskega državljanstva; za slovenski jezik ni želela skrbeti niti toliko, kot je zanj že do 60. let v zmeraj odločilnejši meri skrbela

nekdanja Socialistična zveza: kot predsednik Sveta za slovenščino v javnosti sem se dvakrat zaman obračal na predsednika družbenopolitičnega zbora slovenske skupščine (čeprav me je pri tem podpiral tedanji njen zeleni podpredsednik Vane Gošnik); da bi ta svet slovenščine v javnosti sprejeli pod okrilje parlamenta – niti odgovoril mi ni na moja dopisa; in tudi tedanji zeleni podpredsednik vlade (Leon Šešerko) je odklonil predlog svojega vladnega kolega, sicer slavista, da bi veljavo l. 1990 izšlega novega pravopisa vlada okrepila z odlokom (kakršnega je l. 1937 izdal za tedanji novi pravopis ban Marko Natlačen) o njegovi obvezni veljavi vsaj v šolstvu in oblastvenih institucijah vseh stopenj.

Ni torej nič čudno, da naše oblasti dopuščajo, da se pojavljajo podjetja, ki v napisih, obračajočih se na slovensko občinstvo, nimajo niti ene slovenske besede. (Tudi če gre za ime tuje firme, npr. za United Colors Benetton, bi bilo v Sloveniji treba dodati še kako pojasnilo v slovenščini.) Dolga dva meseca smo gledali velikansko, samo angleško novoletno voščilo Happy New Year (naročnik je bil celo tako nesramen, da je prek urednice dnevnika na naši televiziji vlekel za nos veseljono Slovenijo, trdeč, da so angleškemu reklamnemu besedilu prilpili slovenski nalepek, mi pa smo se zlahka prepričali, da se to v večini primerov ni zgodilo. Na televiziji imamo zlasti pri filmih pogosto podnapise, ki grešijo zoper slovensko slovnico in pravopis. (Zakaj dajejo prevajati ljudem, ki se ne potrudijo obvladati tudi slovenščino, če že do določene mere obvladajo tujščino?) Televizijski novinarji (ne napovedovalci) ne spoštujejo ne slovenskih pravopisnih, ne slovnčnih, ne pravorečnih pravil (prim. nekaj protestov proti maličenju slovenščine iz zadnjih časov). Obupno pravorečje imajo skoraj že vsi javno nastopajoči (kar sem svoj čas grajal že v jezikovnem koticu v 7 D, kakor tudi nemarni jezikovni izraz osnutka ustave). Kakšno preziranje jezikovne kulture! Pa so si zanjo prizadevali tako imenitni slovenski duhovi od Trubarja sem, npr. Pohlin, Kopitar, Škrabec, Breznik! Ljudem, jezikovno neizobraženim tudi na srednji šoli – na visokih šolah tako ni nikjer gojitve slovenščine (oz. je je premalo na akademiji za igralstvo itd. ali na šoli za novinarje zunaj slovenistike na filozofski fakulteti in pedagoških visokih šolah). Javno govorečim jezikovne kulture ni niti toliko mar, da bi se naučili prav izgovarjati nezložne predloge *k*, *z/s* in *v*; prav predrzno gojijo nemarno vekanje itd. Niti ne zato, ker jim je kljun tako zrasel, ampak zato, ker naravno govorico prezirajo. Kakšna je pismenost povprečnega slovenskega izobraženca, tudi tistega, ki piše članke, razprave, ki izdaja knjige, bi znali veliko povedati lektorji po založbah, pri občilih sploh (no, na televiziji lektorjev menda sploh nimajo), tudi v revialnem tisku? Na splošno nikakršna! Lektorja poleg tega marsikje tudi sabotira višje vodstvo ustanove, kjer dela, npr. z namernim kršenjem nekaterih pravopisnih pravil (primer Delo), sliši se tudi, da nekatere združbe pri izdajanju splošnih priručnikov, kakor so npr. atlasi, pravopisno koračijo kar po svoje. Ponekod tudi lektorji niso najboljši (prim. npr. pisavo *tektonsko* – *podorni slap* namesto pravičnega *tektonskopodorni* v strokovni reviji), čeprav tu marsikaj nekulturnega »prispevajo« tudi stavci oz. tipkarice številnih malih tiskarn, ki so nam zrasle kot nekaj gobe po dežju.

Se se mi zastavlja vprašanje, ali smo si res v svesti dolžnosti do svojih manjšin v sosednih državah. Manjšinama v naši državi strežemo veliko bolj, kot je norma v Evropi, pa si od sosedov ne upamo (ali nočemo) zahtevati niti približne recipročnosti pri zaščiti naših ljudi v njihovih državah. (Zlasti vnebovpijoče je razmerje med pravicami italijanske ali madžarske manjšine pri nas in slovenske v Italiji ali na Madžarskem: Slovenci v Beneški Sloveniji, v Reziji, Kanalski dolini in na Trbiškem pa celo nimajo nikakršnih manjšinskih pravic.)

Vprašujem se tudi, ali se znamo jezikovno primerno vesti in družbi z drugoje-

zičnimi pri nas. Poslušam npr. slovenske televizijske reporterje, ki sredi bele Ljubljane preklaplajo s slovenščine na srbohrvaščino, kakor hitro ugotovijo, da ogovorjeni ni Slovenec, ampak srbohrvaško govoreči. Pa bi bilo zelo lepo, ko bi ostajali pri slovenščini, kakor so med slovensko vojno vztrajali pri svoji materinščini tudi tedaj, ko so govorili z Rašeto, ki je za čuda razumel slovensko. In ali res kaj koristnega delamo v zvezi z našimi izseljenci v Evropi, obeh Amerikah in Avstraliji? Ali pa se samo vozičkamo k njim kot skrivni turisti na državne stroške?

Ravno v dneih pred razglasitvijo neodvisnosti mi je bila v pozni pomladi izšla knjiga Družbenost slovenskega jezika, ki z mnogih vidikov obravnava nezavidljivi položaj slovenskega jezika od 16. stoletja naprej, zlasti pa v 20. stoletju. Bilo je, kakor da ne bi bila izšla. Pa sem v njej prikazal ne le zablode slovenskega človeka v njegovem razmerju do lastnega jezika, ampak tudi močno voljo slovenstva, da se uveljavi kot povsem odrasel narodni subjekt, odločno zahtevajoč tudi zadnji prilastek prave samostojnosti, t. j. lastno državnost. Ko sem se ministru za ustrezne zadeve s svetom pohvalil z njo, češ da je morda tudi ona kamenček v zgradbi naše državne samosvojesti, mi je odgovoril, da »niti ni mislil tudi name«, ko nam je zbranim humboldtovcem na slovenski univerzi govoril, da smo – torej, da so – dosti prispevali k temu, da imamo lastno državo. Kakor da bi bili dogodek, ki smo ga čakali več kot tisoč let, doklicali le novorevijaši, ne pa volja tako rekoč vsega, kar je kdaj bilo iskreno slovenskega – seveda ob pasivnosti ali celo oviranju s strani tistih, ki so se za zavarovanje svojih privilegijev zaodevali v internacionalizem in nas skušali begati s pleteničenjem o naši nacionalističnosti.

Pa vstran s temnimi mislimi in občutkom nemoči nasproti tistim, ki nas dogajajo! Še je čas, da se pošteni, nesebični, negrabežljivi, zato pa podjetni in pogumni Slovenec – ti, jaz, vsakdo – upre neugodnim in nevarnim razmeram, ki smo se v njih tudi glede jezika našli v stiski. Tista modrost, ki nam je zrastle iz volje do samostojnega življenja in iz bojev, ko smo jo udejanjali, zoreča skozi tisočletje in več v našem ljudstvu, vendar ne more, ne sme biti – tudi kljub zadnjim 50 letom – ohromljena, mrtva!

Vsak naj bo na svojem delovalnem področju dovolj pogumen, da bo izrekal kritiko vsega, kar nas notranje slabi ali celo uničuje, da se bo zavzemal za vse tisto, kar tudi drugim narodnim in jezikovnim skupnostim Evrope in sveta daje voljo in moč, da spoštujejo in negujejo dediščino svojega rodu in jezika na lastnih tleh, jo zavzeto branijo, kjer koli in kadar koli je potrebno ali nujno, vedno z mislijo, ki jo je ubesedil že Prešeren: lahko je moriti, tudi jezike, vstajenje od mrtvih pa nam je upravičeno čudež vseh čudežev. Torej podpirajmo življenje in rast našega jezika, tega našega največjega bogastva, da bomo – zopet po Prešernu – stali na pravi strani, ko bo to Pan (Gospod) na koncu dobro ločeval od slabega.